

УДК 657.221

ПОВЕДІНКОВІ МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Карачина Н.П., д.е.н., проф., Гребеньок І.В.
Вінницький національний аграрний університет

У статті представлені результати аналізу основних тенденцій зміни соціально-економічних функцій машинобудівних підприємств Вінницької області в контексті загального вектора їх розвитку. Представлено обґрунтування невідповідності динаміки зазначених процесів.

Вступ. В економіці України після тривалих реформаційних періодів продовжується процес модифікації умов функціонування підприємств. Результатом цього стала не просто трансформація економічного ландшафту, але й зміна пріоритетності існуючих проблем за умов динамічного зовнішнього та внутрішнього середовища, особливо нестабільного за останні роки. Водночас поглиблюються протиріччя, які існують в економічних відносинах вітчизняних підприємств, з'являються нові загрози стабільному та ефективному їх розвитку. Підтвердженням зазначеного є тенденції розвитку економіки України загалом та вітчизняного машинобудівного комплексу зокрема.

При визначенні причин, які обумовили існуючий стан підприємств, достатньо розповсюдженим є концентрація уваги на відокремлених детермінантах, а саме: на інноваційній, маркетинговій, фінансовій, інвестиційній складових діяльності. Проте зазначені аспекти, на наш погляд, не відтворюють першооснову проблем функціонування вітчизняних машинобудівних підприємств. Розкрити та охопити весь спектр існуючих дисфункцій представляється можливим при дослідженні економічної поведінки підприємств, яка з позиції комплексності здатна пояснити закономірності та потенціал їх розвитку. В свою чергу, важливим функціональним елементом таких поведінкових моделей є соціально-економічні функції підприємств.

Стан вивченості питання. Соціально-економічні аспекти функції сучасного підприємства, їх роль, зміст, проблеми забезпечення і оцінювання достатньо активно вивчаються з різних аспектів. Так, до результатів таких досліджень слід віднести підходи Н.Білоуса [1] щодо оцінювання та обґрунтування розвитку інтелектуального капіталу машинобудівних підприємств, згідно яких такий капітал включає людський капітал (який формується, в свою чергу, на основі розвитку знань працівників), ринковий капітал і структурний капітал на підприємстві. Тарасовою І. фактор інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством запропоновано [2] здійснювати через оцінку людського капіталу та інтелектуальної діяльності працівників. В рамках оцінювання та розвитку нематеріальних активів як складової інноваційного потенціалу підприємства Мірошник Р. обґрунтовано [3] саме робота з кадрового забезпечення є основою накопичення інтелектуального капіталу.

Мельник О. інвестиційна привабливість машинобудівного підприємства пов'язується [4] із соціальною привабливістю; під останнім при цьому розуміється

привабливість підприємства для його наявних та потенційних працівників за рахунок рівня заробітної плати, створення умов праці, соціальних пакетів, соціальної інфраструктури, престижу роботи і т.д. Подольчаком Н. запропоновано концепцію оцінювання та регулювання соціально-економічної ефективності менеджменту підприємств [5], де така ефективність розглядається з точки зору рівня збалансованості цілей підприємства та зацікавлених груп (акціонерів, споживачів, керівників і т.ін.) Захарчин Г. динаміка економічних показників підприємств розглянуто [6] у безпосередній залежності від рівня організаційної культури, де така культура асоціювалася із якісним станом і інтелектуальним потенціалом персоналу, його відданістю, наявністю та досконалістю соціально-орієнтованої культури на підприємстві і т.д. Відмінність корпоративного управління від просто управління підприємством полягає, як вважає ряд дослідників [7], саме у соціальному контексті розгляду системи управління. Природа сучасного постіндустріального підприємства, де соціальні функції такого безпосередньо пов'язуються із інституціональною організаційною ефективністю, детально розглянута у роботах Клейнера Г. та ін. [8].

Штермою Т.В. [9] доводиться необхідність втілення в управлінні підприємством гуманістичного підходу до мотивації персоналу з метою довгострокового формування людського капіталу. Для цього запропоновано поєднання нематеріальної і матеріальної мотивації на принципах соціального партнерства, сприйняття працівниками загально організаційних цінностей та пріоритетів, здійснювати моніторинг соціальних потреб персоналу. Комаринець С., розглядаючи гнучкість організації як передумова її успішної діяльності, обґрунтовано [10], що оцінювання організаційної гнучкості слід здійснювати через оцінювання використання праці.

Розроблено [11] динамічну модель ефективності використання персоналу, яка відображає залежність швидкості зростання продуктивності праці від системи мотивації на підприємстві; це, як вважає даний автор, надає можливість оптимізувати співвідношення обсягів матеріального і нематеріального стимулювання. Дяченко О. розглянуто [12] як окремий елемент ефективності фактор соціально-економічних умов функціонування підприємств, показавши вплив окремих соціально-економічних факторів на показники ефективності функціонування підприємств. При цьому даним обґрунтовано класифікацію таких умов: на макрорівні – через ефективність живої праці, якість і рівень життя працівників, мезорівні – безпосередньо умови функціонування підприємств, макрорівні – загальнодержавному рівні та гігарівні – на рівні впливу міждержавних і світових відносин; ідентифіковано фактори, які негативно впливають на формування і використання персоналу підприємств - відсутність дієвого мотиваційного механізму стимулювання праці, депресивний стан галузі.

Таким чином, в концептуальному плані теза про важливість соціально-економічних аспектів функціонування підприємств є достатньо розвиненою у сучасних наукових дослідженнях; значними представляються і наробки з методичного забезпечення процесу оцінювання стану окремих елементів у діяльності підприємства соціального змісту, їх типізації і класифікації тощо. Водночас, у практично всіх згаданих вище роботах відсутніми є математично формалізовані підтвердження економічного ефекту від позитивної динаміки

соціальних показників функціонування підприємств, точка зору про вигідність інвестицій у соціальні функції залишається недостатньо підтвердженою і по суті недоведеною, а саме положення про суттєву економічну роль соціальних функцій підприємства - скоріше аксіоматичною гіпотезою. Це обумовлює необхідність вивчення фактору соціально-економічних функцій саме у контексті побудови загальної моделі ефективності сучасного вітчизняного підприємства.

Метою дослідження було визначити тенденції соціального-економічного розвитку машинобудівних підприємств України (на прикладі 57 підприємств цієї галузі Вінниччини).

Результати дослідження. Встановлено, що розвиток вітчизняних машинобудівних підприємств характеризується непередбачуваністю, динамічністю та складністю змін за усіма напрямками господарювання; зазначене безпосередньо було реалізованим і щодо самих соціальних функцій підприємств. Виявити і пояснити закономірності існуючих тенденцій у взаємозв'язку із визначенням потенціалу розвитку підприємств є можливим при формуванні поведінкової теорії функціонування машинобудівних підприємств. Концептуальною основою пояснення сутності процесів і наслідків діяльності підприємств є положення про визначальну роль специфічного типу економічної поведінки підприємств як закономірного, передбачуваного, прогнозованого і здатного до корекції процесу.

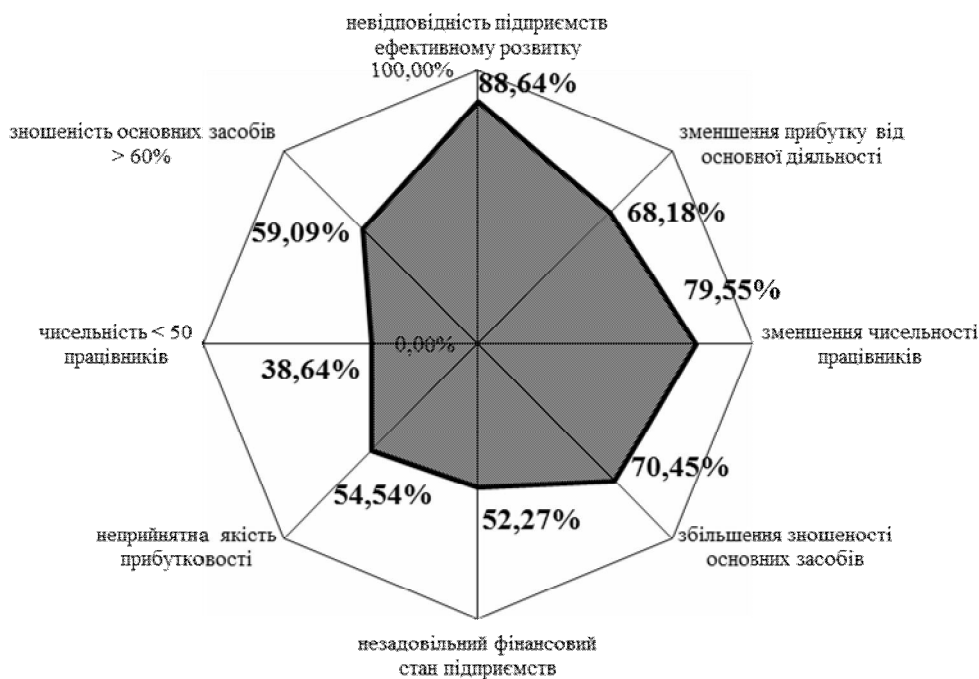
Закономірності становлення сучасної моделі економічної поведінки вітчизняних підприємств правомірно розглядати як продукт історичного розвитку економіки України, потенційного базису підприємств, сукупності об'єктивних і суб'єктивних передумов при цьому. З огляду на зазначене проведено дослідження факторів впливу на економічну поведінку підприємств у нерозривному взаємозв'язку із особливостями функціонування підприємств за умов поступового витіснення планової економіки ринковою. Визначено, що трансформація народного господарства країни обумовила модифікацію, появу нових факторів та зникнення деяких факторів впливу на економічну поведінку підприємства порівняно із попередніми етапами розвитку. Доповнена і поглиблена сукупність факторів розподілена на об'єктивні і суб'єктивні, макроекономічні і мікроекономічні (зовнішні і внутрішні) та інституціональні фактори.

В якості методичного інструментарію оцінювання економічної поведінки підприємств запропоновано використовувати розроблений метод математичної інтерпретації моделей економічної поведінки підприємств, який ґрунтується на визначенні кореляційно-регресійного взаємозв'язку між загальним фінансовим результатом та фінансовим результатом від основної діяльності. Встановлено відповідну закономірність між формою зв'язку зазначених показників та моделлю економічної поведінки підприємств: сильний прямий зв'язок – модель виробничоорієнтованої поведінки, сильний криволінійний зв'язок – модель змішаної поведінки, відсутній зв'язок – модель рентоорієнтованої поведінки, що підтверджується коефіцієнтом детермінації.

Результати оцінювання показали достатньо велику кількість підприємств рентоорієнтованої поведінки. Такий стан ймовірно не забезпечує їх продуктивного функціонування, адже підприємства не виконують основного призначення та не використовують наявний виробничий потенціал. Відтак, відсоток зазначених

підприємств складає 19% (11 підприємств). В свою чергу, економічна поведінка 17 підприємств (30%) характеризується як змішана (поєднання виробничої, фінансової, інвестиційної та рентоорієнтованої діяльностей) та 16 підприємств (28%) – як виробничоорієнтована. Оцінювання динаміки вищезазначеного процесу протягом 2005–2011 рр. засвідчило про поступове зменшення підприємств із виробничоорієнтованою поведінкою – з 23 до 16 (на 30%), зменшення підприємств із змішаною поведінкою – з 26 до 17 (на 35%) та збільшення підприємств із рентоорієнтованою поведінкою – з 8 до 11 (на 37,5%). Посилює негативну тенденцію розвитку машинобудівних підприємств зменшення підприємств машинобудівної галузі протягом 2009–2011 рр. за рахунок ліквідованих підприємств та рентоорієнтованих підприємств, які вибули з галузі, з 57 до 44, що складає 23% досліджуваних підприємств.

З метою визначення критерію оцінювання економічної поведінки проведено комплексне аналізування діяльності машинобудівних підприємств Вінниччини в контексті їх групування за позитивними та негативними тенденціями у напрямку наявності та використання трудових, фінансових і виробничих ресурсів протягом 2002–2010 рр. та станом на 2011 р. Як результат встановлено, що функціонування та розвиток досліджуваних машинобудівних підприємств перебуває в значній небезпеці (рис. 1).

Рис. 1. Простір безпеки функціонування машинобудівних підприємств Вінниччини (% підприємств)

Джерело: сформовано за даними діяльності досліджуваних підприємств

Встановлено, що наявні на практиці різні сценарії розвитку вітчизняних підприємств доцільно представити за розробленою концепцією життєвого циклу розвитку машинобудівних підприємств, яка описує розвиток підприємств за відповідними моделями з моменту їх створення та функціонування на ринку.

Зазначеною концепцією доведено, що безпека є пріоритетним комплексним індикатором вибору відповідної моделі економічної поведінки на основі сукупності реальних об'єктивних засобів та суб'єктивних управлінських рішень.

Результати досліджень, їх графічна, аналітична та економетрична інтерпретація дозволили визначити, що єдиним і головним стратегічним вектором розвитку вітчизняного машинобудування є перехід до реалізації моделі виробничоорієнтованої поведінки, де змістовно-логічно основу такої моделі складає критерій безпеки розвитку. Адекватність такого висновку підтверджена закономірностями і тенденціями розвитку 57 машинобудівних підприємств Вінниччини. З огляду на вищезазначене розроблено сукупність математичних залежностей та вимог, яким повинна відповідати модель економічної поведінки підприємства, що спроможна забезпечити безпеку його розвитку. Загальний зміст такої моделі дає можливість досліджувати та визначати модель економічної поведінки безпеки розвитку підприємств машинобудівного комплексу різних видів економічної діяльності. Водночас розроблено концепцію моделі економічної поведінки, яка спроможна забезпечити безпеку розвитку машинобудівного підприємства і у довгостроковій перспективі. Наведена концепція відображає чіткі критерії, яким повинна відповідати виробничоорієнтована поведінка для забезпечення захисту підприємства від реальних небезпек із одночасним формуванням захисного потенціалу для протидії потенційним небезпекам.

Для стимулювання виробничоорієнтованої поведінки вітчизняних підприємств і відновлення їх масштабного виробничого розвитку запропоновано використовувати контракти (як внутрішні механізми узгодження і координації дій економічних агентів підприємства) та державні регуляції (як зовнішні інструменти формування нормативних правил поведінки конкурентів і учасників економічних відносин). Така концептуальна позиція побудована на узагальненні всіх аспектів щодо узгодження і координації дій економічних агентів підприємств, регулювання діяльності конкурентів на даному сегменті ринку, формування належних ринкових умов функціонування машинобудівних підприємств.

В рамках зазначеної концепції пропонується алгоритм стимулювання виробничоорієнтованої поведінки машинобудівних підприємств на засадах формування контрактних відносин та удосконалення державних регуляцій (через корегування податкового навантаження на підприємства галузі) з врахуванням реалій вітчизняного податкового законодавства та фінансового сектора. Зміст цього алгоритму відображає контрактні відносини, характер державного регулювання та порядок дій, за яких буде стимулюватися або відновлюватися діяльність виробничоорієнтованих підприємств, а також корегуватися діяльність підприємств змішаної та рентоорієнтованої поведінки.

Висновки. Обґрунтовано принципову можливість ідентифікування стану і динаміки розвитку інституту сучасного підприємства за відповідними поведінковими моделями його функціонування, де безпосередніми критеріями такого оцінювання виступають соціально-економічні функції підприємства. Розроблено інструментарій та механізми стимулювання виробничоорієнтованої поведінки підприємств на засадах синтезу теорій контрактів і державного регулювання. Визначено і обґрунтовано модель економічної поведінки, яка спроможна забезпечити безпеку розвитку машинобудівних підприємств.

Література

1. Білоус Н.Б. Рейтингове оцінювання інтелектуального капіталу та інноваційної культури промисловості областей України // Н.Б.Білоус, О.Я. Андрійчук // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». – Донецьк. – 2008. - №5 (89). – С. 9-14.
2. Тарасова І.І. Планування функціонування та діяльності підприємства за допомогою інтелектуального забезпечення / І.І.Тарасова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. - №7(127). – С.174-177.
3. Мірошник Р.О. Управління розвитком нематеріальних активів підприємства / Р.О.Мірошник // Вісник НУ «Львівська Політехніка» «Логістика». – 2011. - №707. – С.232-237.
4. Мельник О.Г. Система діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. – Львів: Видавництво НУ «Львівська Політехніка», 2010. – 344 с.
5. Подольчак Н.Ю. Проблема оцінювання та регулювання соціально-економічної ефективності систем менеджменту машинобудівних підприємств: [монографія] / Н.Ю.Подольчак. – Львів: Видавництво НУ «Львівська Політехніка», 2010. – 340 с.
6. Захарчин Г.М. Механізм формування організаційної культури машинобудівного підприємства: [монографія] / Г.М.Захарчин. – Львів: Видавництво НУ «Львівська Політехніка», 2009. – 276 с.
7. Карачина Н.П. Корпоративне правління на підприємствах України: постприватизаційний етап еволюції: [монографія]./О.В.Мороз, Н.П.Карачина, Т.М.Халімон – Вінниця: УНІВЕРСУМ - Вінниця, 2008. – 170 с.
8. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
9. Штерма Т.В. Мотивація як ключова функція управління с-г підприємством / Т.В.Штерма // Економіка: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць. – Вип. 262. –Т. III. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. – С.796-800.
10. Комаринець С.О. Гнучкість організації як передумова її успішної діяльності /С.О.Комаринець // Вісник НУ «Львівська Політехніка». «Менеджмент і підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2006. - №567. – С.256-260.
11. Корягіна А.Д. Методика оцінки ефективності використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств / А.Д.Корягіна // Вісник ЖНАЕУ. – 2010. - №2(27). – С.52-58.
12. Дяченко О.В. Сутність соціально-економічних умов та їхній вплив на ефективність функціонування агроформувань / О.В.Дяченко // Економіка АПК. – 2008. - №1. – С.151-155.

Summary

In the article the results of the analysis of the basic tendencies of a change in the social functions of the machine-building enterprises of Vinnitsa region in the context of the common vector of their development are represented. It is represented the substantiation of the nonconformity of the dynamics of the processes.